

TOSHKENT DAVLAT O'ZBEK TILI
VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON
YOZUVCHILAR UYUSHMASI

ALISHER NAVOIY VA XXI ASR

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari

ALISHER NAVOI AND THE XXI CENTURY

The Materials of the International scientific-theoretical conference on the theme

Xalqaro ilmiy-nazariy anjuman
Toshkent, 2020-yil, 8-fevral

821.512.133-1 (081)
84. (5ŷ)6
A 33

A 33 ALISHER NAVOIY VA XXI ASR mavzuidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari;
/mas'ul muharrir Shuhrat Sirojiddinov. – Toshkent: «MASHHUR-PRESS», 2020. – 636 b.

ISBN 978-9943-5673-7-5

Mas'ul muharrir:
Shuhrat Sirojiddinov,
filologiya fanlari doktori, professor

Tahrir hay'ati

*Shuhrat Sirojiddinov (O'zbekiston), Sirojiddin Sayyid (O'zbekiston), Ramiz Asker (Ozarbayjon),
Muslihiddin Muhiddinov (O'zbekiston), Abdusalom Abduqodirov (Tojikiston), Ibrohim Haqqulov
(O'zbekiston), Almaz Ulviy (Ozarbayjon), Nurboy Jabborov (O'zbekiston), Badriddin Maqsudov
(Tojikiston), Tanju Seyhan (Turkiya), Aftondil Erkinov (O'zbekiston), Karomat Mullaxo'jayeva
(O'zbekiston), Mark Toutant (Fransiya), Dilnavoz Yusupova (O'zbekiston), Muhammad Ya'qub Qarash
(Afg'oniston)*

Ushbu to'plamda "Alisher Navoiy va XXI" asr mavzuidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjumaniga yuborilgan ilmiy maqolalar jamlangan. To'plamda Alisher Navoiy adabiy-ilmiy merosining mumtoz adabiyotimizdagi o'rni va bugungi ahamiyati, shuningdek, shoir ijodiga bog'liq holda matnshunoslik masalalari, tilshunoslik muammolari haqida so'z yuritiladi. O'zbek navoiyshunosligining bugungi holati va istiqboli borasida muayyan tasavvur berishi uning ahamiyatini belgilaydigan omillardan biridir. Kitob filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistr va bakalavr talabalar hamda keng o'quvchilar ommasiga mo'ljallangan.

Mualliflar qarashlari va asarlar nomlaridagi imlo tahririyat nuqtayi nazaridan farqlanishi mumkin.

ISBN 978-9943-5673-7-5

© «MASHHUR-PRESS», 2020

MUNDARIJA

Shuhrat SIROJIDDINOV. Ikki xalq adabiyoti ravnaqining manbai	5
--	---

I

ALISHER NAVOIYNING ILMIY MEROSI VA MATNSHUNOSLIK MASALALARI

ALISHER NAVOI'S SCIENTIFIC HERITAGE AND TECHNOLOGY

Бадриддин МАКСУДОВ. Кодикологическое описание списка «Навадир ан-нихайа» Наваи, хранящегося в библиотеке таджикского национального университета	9
Aftondil ERKINOV, Oysara MADALIYEVA. "Terma devon" yoki Navoiy "Navodir un-nihoya"sining so'nggi redaksiyasi? (Mashhadiy qo'lyozmasi asosida, 905/1499-1500 yil)	19
Almaz Ülvi BİNNƏTOVA. Əlişir Nəvainin "Mizan ül-əvzan" ("Vəznlərin mizanı") əsərinin nəzəri-estetik anlamı.....	21
Otabek JO'RABOYEV. Bobur yozmalarida Navoiy asarlaridan ko'chirmalar	27
G'iyosiddin SHODMONOV. "Sab'ai sayyor": ilmiy-tanqidiy matn va nashrlarining qiyosiy tahlili.....	29
Ozoda TOJIBOYEVA Matn, mohiyat va talqin	34

II

ALISHER NAVOIYNING ADABIY MEROSI VA TARJIMAYI HOLI BILAN BOG'LIQ MASALALAR

ALISHER NAVOI'S LITERARY HERITAGE AND INVESTIGATIONS IN HIS BIOGRAPHY

Naim KARIMOV. Navoiyshunoslik tarixidagi ahamiyatli voqea.....	37
Muslihiddin MUHIDDINOV. "Xamsa"larning birinchi dostonlarida so'z talqini	40
Abdusalom ABDUQODIROV. Navoiy shogirdining «Xamsa»si	47
Tanju SEYHAN. Hayretü'l-ebrar'in başliklarinin cümle özellikleri	51
Boqijon TO'XLIYEV. Didaktika va badiiy mahorat.....	58
Nurboy JABBOROV. Alisher Navoiy asarlarida futuvvat g'oyasining badiiy talqini	63
Nusratullo JUMAXO'JA. Oybekning Navoiy dunyoqarashiga doir nuqtayi nazari	67
Mo'minjon SIDDIQOV. Navoiy kosmogoniyasi va integratsiya	71
Baxtiyor FAYZULLOYEV. Abdusalom Abduqodirov – navoiyshunos.....	75
Uzoq JO'RAQULOV. "Hayrat ul-abror"da na't.....	78
Nafas SHODMONOV. Qalam vasfi va qalam ahli tabaqoti	84
Akramjon DEHQONOV. "Farhod va Shirin" dostonida Xisrav Parvez obrazi.....	89
Islam YAKUBOV, Mubora Omanova. Tarixiy shaxs xarakterining badiiy talqini	92
Alisher RAZZOQOV. "Lison ut-tayr" kompozitsiyasi haqida ayrim mulohazalar	96
Sherxon QORAYEV. Sayyid Hasan Ardasher va rindlar majlisi	100
Abdulla ULUG'OV. Navoiy – insoniyat uchun ma'naviy mayoq	103
Zilola AMONOVA, Zarina NAFETDINOVA. "Hayratul abror" hamd bobining o'ziga xos xususiyatlari	106
R.RAJABOVA. Navoiy asarlarida xalq og'zaki ijodining aks etishi	110
Farruxbek OLIM. Alisher Navoiyning manqib-holotlari	113
Iroda SHAMSIYEVA. Alisher Navoiyning "Nasoyim ul muhabbat" asarida valiy ayollar ta'rifi	116
Tozagul MATYOQUBOVA. "Farhod va Shirin" dostonida Navoiyning tafakkur va taxayyul olami	119
Eraliyev BOBOMUROD. "Farhod va Shirin" dostonida ishq va dard uyg'unligi	123
Мутабар ОКИЛОВА. Некоторые сведения об Алишере Навои в «Нафахат-ул-унс» Абдурахмана Джами и «Рашахати айни-л-хаят» Фахруддина Али Сафи	127
Ilyos ISMOILOV, Xolisa SOIBOVA. Navoiy ijodida Ya'juj-Ma'juj obrazi	130

*Что стал мир живым, как душа в теле живом.
 Таким, что бытием его гордится весь мир вокруг,
 А год рождения его из "Фахр" можно прочесть!*

После его рассказа Мир Низомуддин Алишер в день его кончины составил фразу из четырех слов и отослал Джами: "Бакои хаёти шумо бодо (Пусть жизнь ваша будет бессмертна) [Джами, 1370: 249]. «Фахр» бо исчислению абджад -880- является годом рождения и «Бакои хаёти шумо бодо» - 881- является годом смерти Ходжа Сафийуддина Мухаммада (второго сына Джами). Это обстоятельство проясняет, что оба великих поэта - Мир Алишер Навои и Абдуррахман Джами состояли в тесной дружбе, взаимопонимании и уважении, хорошо осведомлены о жизни друг друга.

Исследование новых исторических и литературных источников о жизни великих поэтов позднего средневековья двух народов - таджикского и узбекского - Абдуррахмана Джами и Мир Алишера Навои, не имеющих упоминания ранее, имеет огромное значение в развитии такой ветви литературоведения, как навоиведение.

Использованная литературы:

1. Афсахзад А. Джами - поэт и мыслитель. - Душанбе: Ирфон, 1989. - 384 с.
2. Сафи, Фахруддин Али. Раишахати айни-л-хаят. /С предисловием, корректировкой и дополнением Муиниён Алиасгара. - Тегеран: 1356. Т.1. - 553с.
3. Сафи Фахруддин Али. Раишахати айни-л-хаят - Ташкент: Издательство Порцев, 1914. - 364 с.
4. Джами, Абдуррахман. Нафахату-л-унс мин хазарати-л-кудс. /С введением, коррект. и дополнением доктора Махмуда Обиди. - Тегеран: Издательство Иттилаат, 1370. - 1214 с.
5. Джами, Абдуррахман. Нафахату-л-унс мин хазарати-л-кудс. /С введением, коррект. и дополнением М. Акиловой и Б. Мирсаидова/. - Душанбе: Институт персидско-таджикской культуры Посольства Исламской Республики Иран в Таджикистане, 2013. - 865 с.

NAVOIY IJODIDA YA'JUJ-MA'JUJ OBRAZI

IN THE CREATIVE WORKS OF ALISHER NAVOI THE IMAGE CALLED YAJUJ-MAJUJ (GOG - MAGOG)

Pyos ISMOILOV
 Xolisa SOIBOVA
 ToshDO'TAU
 (O'zbekiston)

Abstract

This article explores a comparative aspect of the image of Yajuj-Majuj (Gog - Magog), one of the traditional images of the stories based on Iskandar (Alexander) created in the East.

Key words: Koran, Iskandar, Yajuj-Majuj, Gog-Magog, artistic image, comparison, image.

Sharqda yaratilgan iskandarnomalarning asosiy obrazlaridan biri Iskandar devori bo'lib, Alisher Navoiy bu masalaga maxsus e'tibor qaratdi va o'z dostonini "Saddi Iskandariy" deb nomladi. Bunga turli asoslar bo'lgan, jumladan, Iskandarni dunyoga mashhur qilgan omillardan biri uning ko'plab g'aroyib ishlarni amalga oshirgani, tilsimlar band qilgani edi. Shuningdek, Navoiy mazkur hodisada Iskandar faoliyatining xaloskorlik missiyasi ifodasini ko'rgan, unga Iskandarni ijobiy qahramon sifatida tasvirlash uchun asos sifatida qaragan. Sad motivi Qur'on ta'sirida Sharqda keng ommalashib, Iskandar haqidagi

tarixiy, diniy, adabiy manbalarning deyarli barchasida sujetning ajralmas tarkibiy qismi va muhim obraziga aylangan. Ammo aksariyat tadqiqotlarda mazkur muhim obraz bilan bevosita bog'liq bo'lgan Ya'juj-Ma'juj obrazi e'tibordan chetda qoladi.

Qur'onning "Kahf" (92 – 98-oyatlar) va "Anbiyo" (96-oyat) suralarida Ya'juj-Ma'jujlar haqida ma'lumotlar uchraydi. "Kahf" surasida Zulqarnaynga oid xabarlar bilan birga ushbu qavmga taalluqli ayrim qaydlar kelgan. Ular, asosan, quyidagilardan iborat:

1. Zulqarnayn quyosh chiqishidan shimol tomon ketayotganda.
2. Ikki tog' orasiga yetganda.
3. Tog'larning ortida biror gapni anglamaydigan qavmning uchrashi.
4. Shu qavmning Ya'juj-Ma'jujlar haqida xabar berishi.
5. O'rtalariga to'siq qurishni iltimos qilishi.
6. Ya'juj-Ma'jujlar yer yuzida buzg'unchilik qilguvchilar.
7. Zulqarnayn qurgan radmning ustiga chiqa olmadilar, uni teshib ham o'ta olmadilar.
8. Radmning qurilishi va Ya'juj-Ma'jujlarning undan o'tolmasligi Allohning rahmati tufayli.

"Anbiyo" surasida:

1. Ya'juj-Ma'jujlarni to'sib turgan to'siqning ochilishi.
2. Ya'juj-Ma'jujlarning har bir tepalikdan oqib kelishi.
3. Bu haq va'da va qiyomatning alomati ekani.

"Kahf" va "Anbiyo" suralarida uchrovchi Ya'juj-Ma'jujlarga oid asosiy ma'lumotlar mana shulardan iborat. Bu qavm haqida hadislarda ham ayrim qaydlar uchraydi. Masalan, Ahmad ibn Hanbal Sufiyon Savriydan qilgan rivoyatda Payg'ambarimiz (s.a.v.)ning zavjasi Zaynab binti Jahsh quyidagilarni aytadi: "Rasululloh sallolohu alyhi vasallam uyqularidan yuzlari qizargan hollarida "Arablarning holiga yaqinlashgan yomonlikdan voy bo'lsin, bugun Ya'juj va Ma'juj radmi – saddidan mana shuncha ochildi", deb turdilar, bosh va ko'rsatkich barmoqlarini xalqa qilib ko'rsatdilar. Men: "Ey, Allohning Rasuli, ichimizda ahli solihlar bo'la turib halok bo'lamizmi?" – dedim. U kishi: "Ha, agar yomonlik ko'paysa", dedilar"[Shayx Muhammad Yusuf Muhammad Sodiq, 2008: 519]. Boshqa hadislarda ham Ya'jujlarga oid shunga o'xshash xabarlar kelgan. Din olimlari bu qavmga oid oyat va hadislarni o'rganib, quyidagi xulosaga kelganlar: "Ya'juj va Ma'jujlar juda ham ko'p sonli bir qavm bo'lib, ularning chiqishlari qiyomatning alomatlaridan bir alomatdir. Ular yer yuzini fasodga va xarobga to'lg'azadilar. Ularning qachon chiqishini esa Alloh taolodan boshqa hech kim bilmaydi" [Shayx Muhammad Yusuf Muhammad Sodiq, 2008: 520].

Keyinchalik tafsirlar orqali bu qavmga oid ma'lumotlar yanada ko'payib borgan. Jumladan, Tabariy (839–923) o'z tafsirida bayon qilishicha, Ya'juj-Ma'juj qarama-qarshi ikki tog' orasidan chiqadi, Zulqarnayndan sad qurishni turklar iltimos qilgan, chunki Ya'jujlar turklarning yerlariga tez-tez bostirib kirib, talon-taroj qilar edi. Zulqarnayn yerli xalq yordami bilan temir parchalarini ikki tog' orasiga to'ldirgach, uni qizdirib eritadi va ustidan baqir (mis) quyib mustahkamlaydi [Taberî, 1283-1286]. Tabariy sad qurishni iltimos qilgan qavm turklar ekanini aytmogda, aslida, Qur'onda bu haqda "biror gapni anglamaydigan qavm" deyilgan, xolos.

Navoiy sad va Ya'jujlar to'g'risida salafariga nisbatan eng ko'p ma'lumot yozib qoldirgan. U devor qurilgan geografik hududni Shimol tomon, to'g'rirrog'i Qirvon o'lkasi deb ko'rsatadi, biroq Qirvonning hozir qaysi hududlarga to'g'ri kelishi, Navoiy bu ma'lumotni qaysi manbadan olgani borasida aniq dalil yo'q. "Saddi Iskandariy"da devor ikki tog' orasining eng yaqin joyi – 10 ming qarilik (10 kmga yaqin) hududda qurilgani, unda mis, qalay, birinj, temir, qo'rg'oshin va tog' toshlari kabi materiallardan foydalanilgani, me'morlar 7 xil ma'dan qotishmasini yerga quyib, ustiga tog' toshlaridan terib, bir soch tolasidek darz qo'ymay tarashlaganlari, devorning uzunligi 10 000, eni 500 quloch, balandligi 300 qari bo'lgani qayd etilgani (Firdavsiyga ko'ra, sadning balandligi 500, eni 100 arshin (arshin – 70,9 sm atrofida) uzunlik o'lchov birligi) bo'lgan). Devorning odamlar yashaydigan tomoniga ikkita zinapoya qilingan, tepasida yana temir bilan mahkamlangan qubba va kunguralar o'rnatilgan. Ma'lumotlardan devorning 6 oyda qurib tugatilgani ayon bo'ladi [Navoiy, 1993: 388-402].

"Saddi Iskandariy"da yozilishicha, Qirvon o'lkasida bir tog' bor, uning ortida vodiy bo'lib, u yer ya'jujlar makoni, bu vodiydan so'ng zulmat boshlanadi. Ular Allohning qahridan yaratilgan bo'lib, ko'p ellarga zulm qiladi, sonlari hisobsiz, qilmishlari ham boshqalarnikiga o'xshamaydi, prokanda sochlari badani uzra yoyilib kiyim bo'lgan, biri bir qarich, biri o'n quloch, ikki yondan quloqlari najas tanlarini yopib turadi, tirnog'i dev tirnog'idek, barmog'i g'ul barmog'idek, yuzi sariq, yuzidagi tuklari qizil, ko'zlari

maymun ko'ziga o'xshash, burun ichini tili bilan tozalaydi, to'ng'izniki kabi og'zidan ikki tish chiqib turadi, ular qaerga tegsa qiyomatgacha giyoh unmaydi, gapirishi shovqindan iborat, og'zi o'raga o'xshaydi, ular yashaydigan vodiyning oxiri Qof tog'iga tutashib ketadi, ular yilda ikki bor tog' oralig'idan chiqib chumolidek hamma yoqni tutadi.

Navoiy qayd etgan ma'lumotlarning ayrimlari oyatlarda uchramaydi, xususan, Ya'juj-Ma'jujlar tasviri Qur'onda yo'q. Mazkur ta'rif-u tavsiflar Navoiy ijodiga, asosan, tafsir, salaflari ijodi va shunga o'xshash manbalardan ko'chib o'tgan. Ammo Navoiy keltirgan qo'shimcha faktlar, tasvirlar oyat-hadislardagi ma'lumotlarga zid kelmaydi, aksincha, ularga ta'kid va emotsionallik qo'shgan.

Ya'juj obraziga oid tafsilotlar Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostoni va risolalarida ko'proq tarixiy nuqtayi nazardan bayon qilinsa, shoiming lirik asarlarida turli poetik maqsad ifodasi yoki yangi talqinlar uchun xizmat qilgan. Masalan, "Navodir un-nihoya"ning oshiqona turkumdagi 142-g'azalida mahvashning yoriga yetkazuvchi ozorlari, oshiqning iztiroblari, ma'shuqaning bevafoqligi bayon qilinar ekan shunday talmeh qo'llanadi:

*Umr yanglig' bevafo dur xalq, go'yo, ey Xizr,
Chekti Zulqarnayn Ya'juji vafo o'llig'a sad.*

Navoiy xoh qadr osmoning shohi bo'lsin, xoh sarvqadlar oyi bo'lsin, olam ahliga vafo yo'q va ular javr qilishda tengdir degan tezisni bayon qilar ekan, Iskandar obrazi bilan bog'liq noodatiy poetik fikrni o'rta tashlaydi. Go'yo Zulqarnayn sad – devorni vafo Ya'juji qarshisiga qurgan, shu sababmi xalqda vafo yo'q. Baytda ikkita yangi talqin mavjud: biri Zulqarnayn qurgan devor oqibatining yangicha talqini bo'lsa, ikkinchisi ya'juji vafo – vafo Ya'juji istiorasining qo'llanishidir. Navoiy ko'pgina o'rinlarda Iskandar devorining insoniyatni balolardan qutqarganini ta'kidlaydi, ammo ushbu g'azalda Zulqarnayn qurgan sad insoniyat o'rtasida vafoning yo'qolishiga olib kelgan degan yangicha poetik talqinni yaratadi. Shuningdek, Navoiy lirik asarlarining aksariyatida balo tushunchasiga nisbatan *balo Ya'juji* birikmasini qo'llasa [Navoiy, 1978: 614], yuqoridagi baytda unga qarshi o'laroq *vafo Ya'juji* birikmasidan foydalanadi. Bu orqali fikrni rang-baranglik, obraz va ramzlardan turli maqsadlarda foydalanish, poetik fikrni asoslash usullarini ham ko'rsatib bergan. Baytda lirik qahramonning Xizrga murojaati ham mazmun va mavzuga to'la muvofiq. Bu Xizrni Iskandar bilan zamondosh, balki Iskandarning mulozimi deb tasavvur etish natijasi, unga muvofiq Xizr Iskandarning Ya'jujga qarshi o'ratilgan to'siq qurilishining ham tirik guvohi bo'lib chiqadi. Shu bois sad qurilishi bilan bog'liq savolning Xizrga berilishi mantiqli chiqqan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shayx Muhammad Yusuf Muhammad Sodiq. *Tafsiri Hilol*. – Toshkent: Sharq, 2008.
2. Taberî, Muhammed Ibn Cerîr; *Câmi'ül-Beyân an-Te'vil'il-Kur'an*, Hisar Yayinevi: 1283-1286-s. <http://tefsir.blogspot.com/p/tefsir-kitaplar.html>.
3. Navoiy Alisher. *Saddi Iskandariy*. 20 tomlik. 11 tom. – T.: Fan, 1993. 388 – 402-b.).
4. Navoiy Alisher. *Badoyi'ul-bidoya*. 20 tomlik. 1 tom. – T.: Fan, 1987. 614-b.